

HYPNOOSIN OIKEUDELLINEN KÄYTTÖ

Johdanto

Tämän kirjallisuuskatsauksen tarkoituksena on selvittää hypnoosin* käyttöä, käytön riskejä sekä rajoituksia ja tapausesimerkkejä rikostutkinnassa ja oikeudenkäynneissä. Oikeudenkäyntien osalta esitellään tutkimustuloksia ja oikeuden ratkaisuja hypnoosin avulla saatujen todisteiden sekä lausuntojen luotettavuutta ja validiteettia (todistajanpsykologia) koskien. Rikostutkinnan osalta tarkastellaan hypnoosin käyttöä muistamisen ja esitutkinnassa haettavien todisteiden hakemisen apuvälineenä. Lisäksi käsitellään hypnoosin väärinkäyttöä rikollisissa tarkoituserissä kuten taivuttelussa rikokseen tai rikoksen uhriksi. Hypnoosin oikeudellisen käytön tutkimus liittyy myös laajemmin yleiseen muistin toimintaa, traumamuistoja sekä rikostutkinnallisia kuulustelu- ja haastattelukeinoja koskevaan tutkimukseen, jossa esimerkiksi valemuistoja, vääriä tunnustuksia, syyntakeettomuutta ja oikeusturvaa koskevat kysymykset ovat keskeisiä. Hypnoosin

oikeudellinen käyttö voidaan jakaa kahteen pääasialliseen käyttötarkoitukseen: 1) käyttö esitutkinnassa todisteiden hakemisessa ja 2) asema oikeudenkäynnissä itsenäisenä todisteena. Tutkimuskesymyksenä on, millä tavalla ja missä tilanteissa hypnoosin oikeudellinen käyttö on perusteltua ja luotettavaa.

Metodi

Kirjallisuushaku tehtiin PsycInfo-tietokannasta. Hakusanalla 'forensic hypnosis' sisältäen lähikäsitteet (related ... kuten hypnotherapy jne.) löytyi noin 6 000 hakutulosta vuosilta 1806–2018. Näistä hakutuloksista niitä, joissa esiintyi sekä sana 'forensic' että 'hypnosis' ja joiden relevanssi oli korkein (5 asteikolla 1–5), löytyi 250. Erillinen haku PsycInfo-tietokannasta hakusanayhdistelmällä (Boolean operaattori) forensic AND hypnosis ja rajauksena 'key concepts' -kategoria tuotti 88 hakutulosta. Lisäksi koottiin lähdeviitteitä muutamista

* Hypnoosissa yksi henkilö (hypnotisoija) ohjaa toista (hypnotisoitava) antamalla suggestioita liittyen mielikuviin eläytymiseen. Mielikuviin eläytymisen suggestioihin reagointi johtaa tyypillisesti muutoksiin kokemusmaailmassa, havainnoissa, tuntemuksissa, emootioissa, ajattelussa ja käyttäytymisessä. Tyypillisesti keskittyminen fokusoituu suggestioiden mukaisesti, tietoisuus muista tämän fokuksen ulkopuolisista ärsykkeistä vähenee, eläytyminen mielikuviin voimistuu ja olotila rentoutuu. Mikäli hypnotisoitava reagoi annettuihin suggestioihin edellä kuvatu mukaisesti, niin tästä yleisesti tehdään johtopäätös, että hypnoosi on saatu aikaan. Monet uskovat, että hypnoosiin liittyvät reaktiot ja kokemukset ovat tyypillisiä nimenomaan hypnoositalalle (ks. American Psychological Association, Division 30: Society of Psychological Hypnosis: <https://www.apadivisions.org/division-30/about/index.aspx> ja Tieteellinen hypnoosi ry: <https://tieteellinenhypnoosi.fi/mita-hypnoosi-on/>).

ulkomaisista (Handbook of Forensic Psychology, 2003; Oxford Handbook of Hypnosis, 2008 ja Introduction to Forensic and Criminological Psychology, 2015) ja suomalaisista (Hypnoosi ja suggestio lääketieteessä ja psykologiassa, 2004 ja Usko, toivo ja huijaus. Rohkaisusta johdattelun kautta psykoterroriin, 2006) lähdeteoksista. Oikeustapausten uutisoinnin osalta tehtiin Google-haku hakusanoilla 'forensic hypnosis cases' ja 'hypnoosi oikeudessa'. Suomalaisten oikeustapausten osalta konsultoitii dosentti, psykiatrisen vankisairaalan vastaava ylilääkäri *Hannu Lauermaa*.

Tulokset

Hypnoosin oikeudellisen käytön historia

Hypnoosin käyttö rikostutkinnassa ja oikeudenkäynneissä alkoi 1800-luvulla, mutta käytön luotettavuudesta saadut tulokset olivat ristiriitaisia.¹ Dokumentoitua hypnoosin oikeuspsykologista käyttöä ennen 1960–70-lukua on vähän, jolloin Yhdysvalloissa tuli esiin useampi oikeustapaus, joissa hypnoosilla oli saatu oikeuden ratkaisun kannalta merkittävää todistusaineistoa.² Yksi merkittävimmistä oli tapaus, jossa koulubussi lapsineen kidnapattiin, ja bussin kuljettaja päästettiin vapaaksi ennen kuin kidnappaajat lähtivät piilottamaan lapsia vaatiakseen lunnaita. Koulubussin kuljettaja

pystyi kuitenkin hypnoosissa muistamaan kidnappaajien kuljettaman henkilöauton rekisterinumeron, mikä johti tekijöiden kiinni jäämiseen ja tuomitsemiseen.³ Tapaus herätti mediahuomiota ja edesauttoi hypnoosin oikeudellisen käytön tutkimuksen lisääntymistä. Edelleen tulokset hypnoosin käytöstä olivat kuitenkin ristiriitaisia oikeuden näkökulmasta, ja hypnoosissa nähtiin monia virhelähteitä.

Aktiivisinta hypnoosin oikeuspsykologinen käyttö ja tutkimus olivat 1980-luvulla. Taustalla vaikuttivat mediahuomiota saaneiden oikeustapausten lisäksi 1970-luvulla noussut uudenlainen kokeellinen ja kognitiivinen muistitutkimus, joka toi aiempaa kriittisemmän näkökulman esimerkiksi silminnäkijäläusuntojen ja muistikuvien luotettavuuden arviointiin.⁴ Muistitutkimuksen tuloksia alettiin soveltaa myös todistajanpsykologiaan, ja tätä kautta syntyi tarve kehittää uudenlaisia haastattelu- ja kuulustelumenetelmiä. Näin myös hypnoosin tutkimus oikeuspsykologisessa kontekstissa lisääntyi, ja menetelmän käytölle lähdettiin hakemaan aiempaa kestävämpää tieteellistä pohjaa.⁵ Keskeisiä tutkimusaiheita olivat todistajanpsykologiaan (muistikuvien mieleen palauttamisen parantaminen ja muistikuvien valideiteetti) ja rikoksen tai rikoksen uhriksi taivuttamiseen ('hypnotic coercion') liittyvät kysymykset. Käännekohtana voidaan pitää vuotta 1981, jolloin hypnoosilla saatu todiste hylättiin oikeudessa psykologi ja hypnoosin tutki-

¹ M. A. Gravit: An early case of hypnosis in the investigation of a crime. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 31/1983 s. 224–226 ja M. A. Gravit: First admission (1846) of hypnotic testimony in court. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 37(4)/1995 s. 326–330.

² S. J. Lynn – J. Neuschatz – R. Fite: Hypnosis and memory: implications for the courtroom and psychotherapy. Teoksessa M. L. Eisen – J. A. Quas – G. S. Goodman (toim.): *Memory and Suggestibility in the Forensic Interview*. Yhdysvallat 2002 s. 287–307.

³ B. A. Paterline: Forensic Hypnosis and the Courts. *Journal of Law and Criminal Justice*, 4(2)/2016 s. 1–7.

⁴ E. F. Loftus – J. C. Palmer: Reconstructions of automobile destruction: an example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13/1974 s. 585–589. E. F. Loftus: Leading questions and the eyewitness report. *Cognitive Psychology*, 7(4)/1975 s. 560–572. E. F. Loftus: Eyewitness Testimony. Iso-Britannia 1979. E. F. Loftus: Silence is not golden. *American Psychologist*, 38(5)/1983 s. 564–572. S. A. Christianson – E. F. Loftus: Memory for traumatic events. *Applied Cognitive Psychology*, 1(4)/1987 s. 225–239. Loftus, E. F. – Hoffman, H. G.: Misinformation and memory: The creation of new memories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118(1)/1989 s. 100–104.

⁵ M. T. Orne: The use and misuse of hypnosis in courts. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 27/1979 s. 311–341. C. Perry: Hypnotic coercion and compliance to it: a review of the evidence presented in a legal case. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 27/1979 s. 187–218. J. R. Laurence – C. Perry: Hypnotically created memory among highly hypnotizable subjects. *Science*, 222/1983 s. 523–524.

ja *Martin Ornen* asiantuntijalausunnon perusteella.⁶ Tämän asiantuntijalausunnon pohjalta laadittiin ensimmäiset tieteelliseen tutkimukseen perustuvat kriteerit ('Hurd Rules' tai 'Orne Rules') hypnoosin validille käytölle oikeudellisessa kontekstissa.⁷ Ornen sääntöjen syntymisen jälkeen hypnoosilla saatujen todisteiden hyväksyntä oikeusistuimissa lisääntyi. Ornen säännöt esitellään artikkelissa jäljempänä.

1990-luvulla kognitiivisen muistitutkimuksen tulokset viittasivat jo selkeästi siihen, että hypnoosi sisälsi muistikuvien luotettavuuden kannalta niin monia virhelähteitä ja epävarmuustekijöitä, että akateeminen konsensus päätyi suosimaan haastattelussa hypnoosin ('hypnotic interview') sijaan nk. kognitiivista haastattelua ('cognitive interview') nimenomaan oikeudellisessa kontekstissa kuten rikostutkinnassa.⁸ Kognitiivinen haastattelu pitkälti korvasi hypnoosin käytön, mutta hypnoosi jäi kuitenkin käytettäväksi erikseen määritellyin ehdoin erityistapauksissa. Hypnoosin käyttö muistikuvien mieleen palauttamisessa nousi uudelleen merkitykselliseksi, kun traumapsykologiassa ja -psykoterapiassa alettiin käyttää hypnoosia traumaattisen muistiaineuksen palauttamiseen amnesian (muistinmenetyksen) takaa.⁹ Liittymäkohta oikeuspsykologiaan tuli luonnollisesti tilanteissa, joissa tällä tavoin mieleen palautettuja muistikuvia pyrittiin käyttämään todisteina oikeudessa. Samalla myös muistikuviin liittyvä validiteettiongelma nousi jälleen keskeiseksi, kuten myös tarve määritellä, mitä hypnoosi ylipäätään on, ja miten sen käyttö on

lähtökohdiltaan ja tavoitteiltaan hyvinkin erilaista eri kontekstissa (oikeudenkäynti vs. psykoterapia).

Ornen säännöt ja hypnoosin oikeudellinen käyttö 2000-luvulla

Hypnoosin aktiivinen käyttö 1980–90-luvuilla oikeudellisessa kontekstissa tuotti lausuntojen luotettavuuden (validiteetti ja reliabiliteetti) arvioinnin kannalta tärkeää tietoa juuri niitä erityistilanteita varten, joissa hypnoosin käyttö on edelleen perusteltua kuten joissakin rikoksen uhrien ja todistajien kuulemisissa. Yhdysvalloissa useiden osavaltioiden oikeuskäytännöissä sovelletaan edelleen Ornen sääntöjä tai niihin perustuvia ehtoja sille, milloin hypnoosin oikeudellinen käyttö on luotettavaa. American Psychological Association (APA) päivittää sääntöjä uusien tutkimustietojen ja oikeustapausten myötä, ja viimeisin versio on vuodelta 2012: '*Forensic hypnotic interview guidelines for legal purposes in USA*'.¹⁰ Säännöt koskien hypnoosin oikeudellista käyttöä ovat tiivistettynä seuraavat:¹¹

1. Hypnoosin suorittajan täytyy olla hypnoosin käyttöön perehtynyt psykiatri tai psykologi.
2. Hypnoosin suorittajan täytyy olla puolueeton taho suhteessa rikostutkinnan tekijään, syyttäjään ja puolustukseen.
3. Kaikki tieto, jota rikostutkinnassa ja oikeusprosessissa mukana olevat tahot ovat toimittaneet etukäteen hypnoosin suorittajalle, täytyy olla dokumentoituina joko kirjallisissa tai muussa soveltuvassa muodossa.

⁶ *State vs. Hurd*, 432 A. 2d 86 (N.J. 1981).

⁷ Mm. *Lynn et al.* 2002 ja *E. F. Martin*: A Daubert Testing of Hypnotically Refreshed Testimony in the Criminal Courts. Teoksessa W. O'Donohue – E. Levinsky: Handbook of Forensic Psychology. Yhdysvallat 2003 s. 578–591.

⁸ *L. Roberts – G. F. Wagstaff*: The effects of beliefs and information about hypnosis on the legal defence of automatism through hypnosis. *Psychology, Crime and Law*, 2/1996 s. 259–268. *G. E. Wagstaff*: Should "hypnotized" witnesses be banned from testifying in court? Hypnosis and the M50 murder case. *Contemporary Hypnosis*, 13(3)/1996 s. 186–190. *G. E. Wagstaff – K. Green – E. Somers*: The effects of the experience of hypnosis, and hypnotic depth, on jurors' decisions regarding the defence of hypnotic automatism. *Legal and Criminological Psychology*, 2/1997 s. 65–74. *M. R. Kebell – G. F. Wagstaff*: Hypnotic interviewing: the best way to interview eyewitnesses? *Behavioral Sciences and the Law*, 16/1998 s. 115–129.

⁹ S. J. Lynn – K. M. McConkey (toim.): *Truth in memory*. Yhdysvallat 1998.

¹⁰ *A. W. Schefflin*: How Not to Conduct a Forensic Hypnosis Interview: A Case Study. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 55(1)/2012 s. 68–84.

¹¹ *State vs. Hurd* 1981 ja *Schefflin* 2012.

4. Hypnoosin suorittajan täytyy saada ennen hypnoosin suorittamista kuultavalta (hypnotisoitavalta) yksityiskohtainen kuvaus siitä, mitä kuultava muistaa tapahtumista siihen mennessä.
5. Kaikki tilanteet hypnoosin suorittajan ja kuultavan välillä tulee äänittää.
6. Vain hypnoosin suorittajan ja kuultavan tulee olla läsnä hypnoositilanteessa, sisältäen ennen hypnoosia tapahtuva hypnoosiherkyyden testauksen ja hypnoosin jälkeisen haastattelun.

Hypnoosin käyttöä haastattelumenetelmänä on kehitetty myös luomalla hypnoosin ja kognitiivisen haastattelun erilaisia yhdistelmämuotoja kuten 'focused meditation procedure' (hypnoosiin perustuvan haastattelumallin versio) ja 'context reinstatement procedure' (kognitiivisen haastattelumallin versio). Termejä 'kognitiivinen hypnoosi' ja 'kognitiivinen hypnoterapia' ('cognitive hypnotherapy') on käytetty 1990-luvulta alkaen, ja tämä sovellusmuoto on saattanut auttaa muokkaamaan mielikuvaa hypnoosista mystisenä ja epätieteellisenä menetelmänä kohti strukturoitua, teoria- ja tutkimustaan perustuvaa psykologista menetelmää, jonka yksi käyttötarkoitus voi olla muistamisen edistäminen.

Hypnoosi rikostutkinnassa

Yksi hypnoosin tyypillisimmistä oikeudellisen käytön sovellusalueista on hypnotisoida kuulusteltava,

kun tavoitteena on saada esiin muistikuvia, jotka ovat osoittautuneet vaikeiksi tai jopa mahdottomiksi muistaa normaalissa tietoisuudentilassa.¹² Tällaista käyttöä perustellaan sillä, että traumaattiset kokemukset (kuten rikostapahtumien todistaminen ja kokeminen) voivat aiheuttaa osittaista tai täydellistäkin amnesiaa, mutta myös tavanomaisempien psyykkisten puolustusmekanismien (kuten tukahduttaminen, aktiivinen unohtaminen tai dissosiaatio*) aktivoitumista, mikä heikentää kykyä muistaa asioita varsinkin paineisessa tilanteessa, jota rikostutkinta ja kuulustelutilanne usein väistämättä ovat.¹³ Tällainen muistisuorituksen parantaminen yksityiskohtien muistamiseksi on hypnoosin tyypillisin käyttötarkoitus myös suomalaisessa rikostutkinnassa, joskin vain vähemmistössä tapauksista sillä on ollut ratkaiseva merkitys.¹⁴

Hypnoosia voidaan kuulustelutilanteessa käyttää niin epäilyllin, uhrin kuin todistajien kohdalla. Epäilyllin ja uhrin hypnotisointiin liittyy kuitenkin enemmän riskejä heidän oikeudellisen asemansa ja hypnoosin yleisten virhelähteiden yhteisvaikutuksen vuoksi kuin puolueettoman todistajan hypnotisointiin. On esimerkiksi mahdollista, että rikoksesta epäilty pystyy valehtelemaan myös hypnoosissa tai näyttelemään hypnoosia, kun se palvelee syytetyn omaa etua.¹⁵

Lisäksi on todettu vaikutus vakuuttua nimenomaan hypnoosissa muistettujen seikkojen todentämisyydestä,¹⁶ ja se voi myös saada epäilyllin todentavastaisesti uskomaan omaan syyllisyyteensä tai

¹² Martin 2003 s. 570–591.

¹³ F. H. Frankel – N. A. Covino: Hypnosis and hypnotherapy. Teoksessa P. S. Appelbaum – L. A. Uychara – M. R. Elin (toim.): Trauma and Memory. Yhdysvallat 1997 s. 344–359.

¹⁴ S. Kallio – H. Lauerma (toim.): Hypnoosi ja suggestio lääketieteessä ja psykologiassa. Hämeenlinna 2004 s. 167.

* ks. M. Huttunen: Dissosiaatiohäiriö (ajatusten, tunteiden, tekojen ym. erillisyys) 2018 https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk00360: Dissosiaatio tarkoittaa erotumista tai hajoamista. Henkilö ei kykene tietoisuudessaan yhdistämään ajatuksiaan, tunteitaan, havaintojaan tai muistojaan mielekkäiksi kokonaisuudeksi.

¹⁵ J. G. Watkins: The Bianchi (L.A. Hillside Strangler) case: a sociopath or multiple personality? International Journal of Clinical and Experimental Psychology, 32/1984 s. 67–101.

¹⁶ Keibell et al. 1998. H. W. Timm: The effects of forensic hypnotic techniques on eyewitness recall and recognition. Journal of Police Science and Administration, 9/1981 s. 188–194. P. W. Sheehan – J. Tilden: Effects of suggestibility and hypnosis on accurate and distorted retrieval from memory. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition, 9/1983 s. 283–293.

syöttömyyteensä entistä enemmän,¹⁷ mistä on raportoitu myös suomalaisessa aineistossa.¹⁸ Myöskään rikoksen uhrin ei voida katsoa olevan puolueeton lausunnon antaja. Niin rikoksesta epäillyllä kuin rikoksen uhrilla voi olla motiivinsa toisaalta pysyä muistamattomana tai haluta muistaa nimenomaan tietynlainen versio tapahtumista.¹⁹ Lisäksi kaikki epävarmuustekijät, jotka liittyvät esimerkiksi traumaattisten muistojen hakemiseen amnesian tai päihtymyksen tilan 'takaa', vaikuttavat validiteettiin.²⁰ Luotettavinta hypnoosin käyttö on, jos haetaan muistettavasta tapahtumasta vain rajattuja yksityiskohtia, joiden paikkansa pitävyys on helposti tarkistettavissa ennen tai jälkeen hypnoosin muilla keinoilla. Esimerkkejä tällaisesta voisi olla tieto rikospaikalla nähdyn ajoneuvon rekisterinumerosta tai kadonneen todistusaineiston kuten asiakirjan olinpaikka tms.²¹

Itensä epätodelliseksi ja vieraaksi tunteminen (depersonalisaatio)

Useiden tutkimusten mukaan maallikoille on tyyppistä uskoa, että hypnoosi on luotettava mieleen palauttamisen keino, ja että hypnoosi parantaisi näin myös todistajanlausuntojen tarkkuutta tai olisi suorastaan valheenpaljastuskeino.²² Tieteellinen tutkimus ei tue mitään näistä maallikkokäsityksistä: hypnoosi ei lisää luotettavalla tavalla silminnähtävien todistajien muistamisen ja tunnistamisen tarkkuutta, ja lisäksi se lisää väärin (vääristyneiden tai keksittyjen) muistikuvien määrää.²³ Hypnoosissa tuotetaan enemmän muistimateriaalia, mutta samalla myös enemmän virheellistä muistimateriaalia, ja lisäksi korkea hypnotisoitavuus (ts. mitä korkeampi sitä syvempään hypnoosiin menee) on yhteydessä valemuistoihin.²⁴ On dokumentoitu useita tapauksia, joissa hypnoosi on saanut todistajat väittämään nähneensä asioita, joita he eivät ole

¹⁷ *D. R. Tayloe*: The validity of repressed memories and the accuracy of their recall through hypnosis. A case study from the courtroom. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 37/1995 s. 25–31.

¹⁸ *Kallio et al.* 2004 s. 171.

¹⁹ *Lynn et al.* 2002.

²⁰ *R. J. McNally*: Searching for repressed memory. Teoksessa R. F. Belli (toim.): True and false recovered memories: Toward a reconciliation of the debate. Yhdysvallat 2012 s. 121–147.

²¹ *J. S. Annon*: Detection of deception and search for truth: a proposed model with particular reference to the witness, the victim, and the defendant. *Forensic Reports*, 1/1988 s. 303–360.

²² *K. M. McConkey – J. J. Jupp*: A survey of opinions about hypnosis. *British Journal of Experimental and Clinical Hypnosis*, 3/1986 s. 93–97. *L. Wilson – E. Greene – E. F. Loftus*: Beliefs about forensic hypnosis. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 34/1986 s. 110–121. *G. F. Wagstaff – M. Vella*: The effect of hypnotically elicited testimony on jurors' judgments of guilt or innocence. *Journal of Social Psychology*, 132(5)/1992 s. 591–596.

²³ *M. C. Smith*: Hypnotic memory enhancement of witnesses: Does it work? *Psychological Bulletin*, 94/1983 s. 387–407. *G. E. Wagstaff*: The enhancement of witness memory by 'hypnosis': A review and methodological critique of the experimental literature. *British Journal of Experimental Clinical Hypnosis*, 2/1984 s. 3–12. *J. Dywan – K. Bowers*: The use of hypnosis to enhance recall. *Science*, 222/1983 s. 184–185. *A. M. Dasgupta – D. M. Juz – G. M. White – J. F. Maloney*: Memory and hypnosis: A comparative analysis of guided memory, cognitive interview, and hypnotic hypermnesia. *Imagination Cognition & Personality*, 14/1995 s. 117–130. *D. F. Dinges – W. G. Whitehouse – E. C. Orne – J. W. Powell – M. T. Orne – M. H. Ederlyi*: Evaluating hypnotic memory enhancement using multitrial forced recall. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*, 18/1992 s. 1139–1147. *R. E. Geiselman – H. Machlovitz*: Hypnosis memory recall: Implications for forensic use. *American Journal of Forensic Psychology*, 5(1)/1987 s. 37–47. *N. M. Steblay – R. K. Bothwell*: Evidence for hypnotically refreshed testimony. *Law and Human Behavior*, 18/1994 s. 635–651. *G. F. Wagstaff – K. Mercer*: Does hypnosis facilitate memory for deep processed stimuli? *Contemporary Hypnosis*, 10/1993 s. 59–66. *M. R. Nash*: Memory distortion and sexual trauma: The problem with false negatives and false positives. *The International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 42/1994 s. 346–362.

²⁴ *Timm* 1981; *Sheehan et al.* 1983 ja *Kebbell et al.* 1998.

mitenkään pystyneet näkemään.²⁵ Oikeustieteen ammattilaiset eivät jaakaan maallikoiden käsityksiä hypnoosista,²⁶ eikä varmoja keinoja hypnoosissa esiin nousseiden muistikuvien erottelemiseksi väriin ja oikeisiin tunneta.²⁷

Koska hypnoosiin liittyy paljon epävarmuustekijöitä, sen tulisi mahdollistaa rikostutkinnan eteeneminen esitutkintavaiheessa, mutta varsinkin syyllisyyden toteamiseen johtava päättely pitäisi tapahtua hypnoosilla saadusta aineistoista riippumatta.²⁸ Monet tutkijat ovat sitä mieltä, että hypnoosin tulisi olla ’viimeinen vaihtoehto’ sen jälkeen, kun muiden tekniikoiden käyttöä on jo tuloksetta kokeiltu.²⁹ Muistamisen edesauttamiseksi suurin osa tutkijoista suosii kognitiivista haastattelua, joka laajalti nähdään hypnoosia luotettavampana menetelmänä.³⁰ Kognitiivisesta ja hypnoosiin perustuvasta haastattelusta on kuitenkin kehitetty myös yhdistelmämallia, joiden on osoitettu edistävän mieleen palauttamista sekä mieleen palautetun muistimateriaalin laatua (mm. yksityiskohtaisuutta) ja validiteettia pelkkää hypnoosia tai kognitiivista haastattelua paremmin.³¹ ’Focused meditation procedure’ on hypnoosiin perustuvan haastattelumallin versio, jossa haastattelu alkaa hengitys- / keskittymisharjoituksella ennen mieleen palauttamisen aloittamista. ’Context reinstatement procedure’ on puolestaan kognitiivisen haastattelumallin versio, jossa haastateltavaa pyydetään mielikuvissa palaamaan tapahtumahetken aikaiseen kontekstiin ja mielen-

tilaan ja raportoimaan sieltä käsin muistamiaan asioita.³² Hypnoosiin verrattavia muita suggestiivisia menetelmiä kuten erilaisia rauhoitus- ja rentoutumismenetelmiä käytetään myös keskittymisen parantamiseksi.³³ Olotilan niissä voi ajatella muistuttavan kevyttä hypnoosia, mutta menetelmänä ne eivät ole yhtä ”raskaita” tai riskialttiita muistiaineksen manipulointumiselle. Kognitiivisessa psykoterapiassa ja erityisesti skeematerapiassa on kehitetty ohjatun mielikuvittelun (’guided imagery’) tekniikkaa, jonka tarkoituksena on elävöittää ja helpottaa muistikuvien läpikäymistä ilman hypnoositilaa.³⁴ Tämän tekniikan käyttö hypnoosin sijaan haastattelu- ja kuulustelukeinona oikeudellisessa kontekstissa voisi olla yksi tulevaisuudessa mielenkiintoinen menetelmä, joka yhdistäisi hypnoosin ja kognitiivisen haastattelun vahvuudet. Lisäksi sen käyttö vaihtoehtona hypnoosille ja muille perinteisemmille traumatoterapian keinoille palauttaa amnesian takana olevaa muistiaineesta saattaisi lisätä myös tällaisten muistikuvien kanssa tehtävän työskentelyn validiteettia tilanteessa, jossa oikeudellinen konteksti joutuu usein pohtimaan myös traumamuistojen todenperäisyyttä rikostapauksia käsitellessä.

Jos rikostutkinnassa halutaan kerätä todistusaineistoa (lausuntoja tms.) hypnoosilla, on noudatettava kriteerejä koskien niin hypnoosin suorittajaa, suoritustapaa (proseduraaliset ehdot) kuin hypnoosilla saadun lausunnon luotettavuuden arvioijaa itse oikeudenkäynnissä. Juuri näitä seikkoja koskevat

²⁵ M. Orne – W. Whitehouse – D. Dinges – E. Orne: Reconstructing memory through hypnosis: Forensic and clinical implications. Teoksessa H. Pettinati (toim.): Hypnosis and Memory. Yhdysvallat 1988 s. 21–54.

²⁶ Wagstaff et al. 1997.

²⁷ R. A. Karlin: Illusory safeguards: legitimizing distortion in recall with guideline for forensic hypnosis – two case reports. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 45/1997 s. 18–40.

²⁸ Kallio et al. 2004 s. 167.

²⁹ Frankel et al. 1997, R. G. Meyer: Practical clinical hypnosis: Technique and applications, Yhdysvallat 1992. D. C. Hammond – R. B. Garver – C. B. Mutter – H. B. Crasilneck – E. Frischholz – M. A. Gravitz: Clinical hypnosis and memory: Guidelines for clinicians and for forensic hypnosis. Yhdysvallat 1995.

³⁰ Wagstaff 1996.

³¹ L. Hammond – G. F. Wagstaff – J. Cole: Facilitating eyewitness memory in adults and children with context reinstatement and focused meditation. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 3/2006 s. 117–130.

³² Hammond et al. 2006.

³³ Frankel et al. 1997.

³⁴ A. Arntz: Imagery Rescripting as a Therapeutic Technique: Review of Clinical Trials, Basic Studies, and Research Agenda. *Journal of Experimental Psychopathology*, 3(2)/2012 s. 189–208.

kriteerit määriteltiin ensimmäisen kerran Ornen säännöissä, jotka perustuvat oikeustapaukseen vuodelta 1981.³⁵ Tapauksessa oli kyse naisesta, jonka kotiin murtauduttiin keskellä yötä, ja murtautuja puukotti vuoteessa nukkumassa ollutta naista hengenvaarallisesti. Tapahtuneen jälkeen nainen ei pystynyt välittömästi tunnistamaan hyökkääjää. Edeltävänä iltana naisen aviopuolisolla oli kuitenkin ollut riitaa naisen ex-aviopuolison kanssa, mikä teki ex-aviopuolisosta pääepäillyn. Psykiatrin tekemässä hypnoosissa nainen nimesikin hyökkääjäksi ex-aviopuolisonsa. Myöhemmin nainen alkoi kuitenkin epäillä muistikuviansa luotettavuutta, mutta tutkintaa johtanut poliisi neuvoi naista pysymään lausunnossaan ja ”suojelemaan lapsiaan”. Oikeus hylkäsi hypnoosilla saadun tunnistuksen, koska hypnoosissa annetut suggestiot ja hypnoosin jälkeinen kehoitus tietyn suuntaiseen lausuntoon olivat olleet johdattelevia. Oikeustapaus johti Ornen sääntöihin koskien validia hypnoosin käyttöä oikeudellisessa kontekstissa.

Hypnoosi oikeudessa

Kaikista hypnoosin epävarmuustekijöistä huolimatta oikeusistuimet ovat useammin hyväksyneet kuin hylänneet hypnoosilla saadun todistusaineiston.³⁶ Näin siis ainakin Yhdysvalloissa, joissa on maallikoista koostuva jury, jolloin tulosta saattaisi selittää maallikoiden taipumus uskoa hypnoosiin

luotettavampana muistiin palauttamisen keinona kuin se tutkimustulosten mukaan on.³⁷ Maallikoille on myös tyypillistä uskoa, että ”hypnoositilassa” (vasten tahtoaan hypnotisoituna) tehdyn rikoksen osalta rikoksenteikijä on automaattisesti vähemmän syyntakeinen kuin muutoin olisi,³⁸ mutta yleisesti ottaen hypnoositilaa ei katsota syyntakeisuutta alentavaksi seikaksi, eivätkä oikeusistuimetkaan ole näin pääsääntöisesti arvioineet.³⁹

Kuten edellä on todettu, oikeusalan ammattilaiset suhtautuvat maallikoita kriittisemmin hypnoosin käyttöön ja sen luotettavuuteen.⁴⁰ Hypnoosin oikeudellisen käytön kannalta on jo ongelmallista sekä, ettei hypnoosille ole olemassa virallista ja laillista määritelmää, vaan hypnoosi voidaan määrittellä eri tavoin myös alan tutkijoiden keskuudessa.⁴¹ Jos hypnoosi määritellään nk. tilateorioiden (*state theories*) mukaisesti normaalista tietoisuudentilasta erillisenä muuntuneena tajunnantilana, niin lähtökohta on erilainen kuin silloin, jos hypnoosi määritellään ei-tilateorian (*nonstate theories*) mukaisesti sosiaalisena vuorovaikutuksena, jossa ihmisen tarve mukautua, totella ja vastata odotuksiin on voimistunutta.⁴² Määritelmän virallisesta ja yhteisesti jaetusta puuttumisesta seuraa myös se, ettei ole täysin luotettavaa keinoa sen testaamiseksi, onko joku hypnoosissa vai ei.

Historiallisesti voidaankin todeta, että ennen 80-luvun Ornen sääntöjä Yhdysvaltojen oikeusistuimet pääsääntöisesti hylkäsivät hypnoosilla saadun

³⁵ *State vs. Hurde* 1981.

³⁶ *D. Howitt*: Introduction to Forensic and Criminal Psychology. Yhdysvallat 2015 s. 217.

³⁷ *McConkey et al.* 1986, *Wilson et al.* 1986, *Wagstaff et al.* 1992 ja *Paterline* 2016.

³⁸ *Roberts et al.* 1996.

³⁹ *J. O. Behrs*: Spontaneous hypnosis in the forensic context. *Bulletin of American Academy of Psychiatry & the Law*, 17/1989 s. 171–181.

⁴⁰ *Wagstaff et al.* 1997.

⁴¹ *Paterline* 2016.

⁴² *Ks. S. J. Lynn – I. Kirsch – M. N. Hallquist*: Social cognitive theories of hypnosis. Teoksessa *M. R. Nash – A. J. Barnier* (toim.): *The Oxford Handbook of Hypnosis: Theory, Research, and Practice*. Yhdysvallat 2008. Hypnoosin tilateorioiden (*state theories*) mukaan hypnoositila on erityinen ja normaalista tajunnantilasta poikkeava tila. Ei-tilateorioiden (*nonstate theories*) mukaan hypnoosi ei ole poikkeava tajunnantila vaan aiheutuu voimakkaasta mukautumisesta vuorovaikutuksen toisen osapuolen (ts. hypnoosin tekijän) antamiin suggestioihin, jolloin hypnoosi selittyy enemmän sosiaalipsykologisena ilmiönä ja vuorovaikutuksen seurauksena kuin mitattavissa olevana tajunnantilan muutoksena aivoissa, jolloin tämä tila selittäisi hypnoosin vaikutuksen.

näytön hypnoosin epäluotettavuuden ja tieteellistä konsensusta vailla olevan määritelmän vuoksi. Menetelmän hylkäämisen perusteena toimi alun perin nk. Fryen testi (the Frye test), johon liittyi polygrafin luotettavuutta arvioinut oikeustapaus.⁴³ Oikeus totesi tuolloin, että minkä tahansa menetelmän luotettavuuden arvioinnissa tulisi huomioida, onko menetelmä saanut yleisen hyväksynnän tieteenalalla, jolle se kuuluu. Tätä ehtoa esimerkiksi polygrafi ei täytä nykyisinkään, ja Fryen testiä käytetään Yhdysvalloissa välillä edelleen myös hypnoosilla saadun näytön hylkäämisen perusteena Ornen säännöistä riippumatta. Sekä polygrafin että hypnoosin on myös todettu olevan epäluotettavia psykopaattien kohdalla, eikä kumpikaan toimi luotettavana valheenpaljastajana.⁴⁴

Yhdysvalloissa hypnoosilla saadun todistusaineiston luotettavuutta arvioidaan oikeudessa Ornen sääntöjen lisäksi nk. kokonaisharkintaa ('totality of circumstances') käyttäen:⁴⁵

- onko hypnoosin lähtökohtana ollut kuulustelu- vai terapiatilanne
- onko kuultava saanut ennen varsinaista hypnoosia suggestioita hypnoosin suorittajalta tai joltain muulta henkilöltä tai itse hypnoosin aikana joltain muulta henkilöltä
- onko hypnoosista saatavilla pysyvää dokumentaatiota, jotta voidaan arvioida, mitä suggestiivisia menetelmiä on käytetty (ihannetilanteessa istunnot pitäisi olla videoitu tai äänitetty)
- onko hypnoosin suorittajalla ollut riittävä pätevyys eli psykiatrin tai psykologin koulutus
- onko sellaista muuta todistusaineistoa, joka tukisi hypnoosilla haetun muistiaineksen luotettavuutta

- onko todisteita kuultavan hypnoosiherkkyydestä
- osapuolten käyttämien muiden asiantuntijoiden arvio hypnoosilla esiin tuotujen todisteiden luotettavuudesta
- onko oikeuden ollut mahdollista kuulla asiaa eri osapuolia jo ennen varsinaista oikeudenkäyntiä

Vaikka hypnoosin oikeudelliselle käytölle on olemassa selkeät periaatteet, on osa osavaltioista Yhdysvalloissa hylännyt sen käytön kokonaan validiteettiongelmien vuoksi, ja joissakin maissa kuten Kanadassa, hypnoosilla ei ole hyväksyttyä oikeudellista asemaa käytännössä ollenkaan.⁴⁶

Yleisten validiteettiongelmien lisäksi on myös esitetty, että syytetyn oikeusturva vaarantuu, jos todistajia hypnotisoidaan ja heidän muistikuviaan näin ollen voidaan johdatella ja vääristellä, mikä olisi verrattavissa todistusaineiston manipulointiin tai jopa tekaistujen todisteiden tekoon.⁴⁷

Esimerkkejä oikeusturvan vaarantumisesta on olemassa. Oikeustapauksessa vuodelta 1986 tuomittiin raiskaustuomio, joka kumottiin vasta vuonna 2006 eli 20 vuotta tapahtumien jälkeen. Raiskauksen uhri ei ollut alun perin kyennyt kuvaamaan tekijästä, muuta kuin sen, että tämä oli tummaihoisen. Hypnoosissa uhri ei kyennyt tarkemmin erottamaan tekijän kasvoja, mutta oli kuitenkin hypnoosin jälkeen tunnistanut tekijän hänelle esitetyistä valokuvista. Tapauksesta tuomittiin uhriin valokuvista tunnistama tummaihoisen naimissa oleva kolmen lapsen isä, jolla oli alibi rikoksen tapahtuma-ajalle. Vuonna 2005 oikeus otti tapauksen uudelleen käsittelyyn, ja silloin asiantuntija-kuultavat kyseenalaistivat hypnoosin luotettavuutta

⁴³ Ks. *Frye vs. United States*, 293 F. 1013 (D. C. Cir. 1923) ja polygrafin määritelmästä ks. *N. Kettunen*: Valehtelijan veri vapisee. Helsingin Sanomat, Tiede, 13.12.2011, D 1. Polygrafi eli nk. valheenpaljastin: mittaa ja tallentaa ihmisen fysiologisia reaktioita, kun hänelle esitetään kysymyksiä, jotka liittyvät esimerkiksi rikokseen. Polygrafin validiteetista kertoo esim. se, että tuloksia voidaan Suomessa käyttää nk. aihe todisteina so. todisteena tai tosiasiana, jonka perusteella tiettyä seikkaa voidaan pitää ilmeisenä tai todennäköisenä, mutta joka ei kuitenkaan välittömästi osoita asiaa.

⁴⁴ *State vs. Pusch*, 46 2d 508 (N.W. 1950) ja *Watkins* 1984.

⁴⁵ *Paterline* 2016.

⁴⁶ *Lynn et al.* 2002, *Martin* 2003 s. 570–591 ja *Schefflin* 2012.

⁴⁷ *C. A. Wright – V. J. Gold*: Federal Practice and Procedure, Vol 27. Yhdysvallat 1990. *M. Reiser – M. Howell*: Investigative hypnosis: a brief legal update. *American Journal of Forensic Psychology*, 7/1989 s. 19–27.

den. Tuomio kumottiin, mutta alun perin tapauksesta tuomiton elämä oli jo tuhottu.⁴⁸

Toisaalta jo Ornen sääntöihin johtaneessa oikeustapauksessa todettiin, että kategorinen kaiken hypnoosilla saadun todistusaineiston poissulkeminen johtaisi sellaisen relevantinkin todistusaineiston poissulkemiseen, jonka luotettavuus on verrattavissa todistajalausuntojen yleiseen luotettavuuteen (muistin muokkautuva luonne huomioiden).⁴⁹ Myös kategorinen poissulkeminen heikentäisi siis oikeusturvaa. Oikeus nimittäin totesi tuolloin, että ”hypnoosi on useimmiten riittävän luotettava muistiin palauttamisen keino silloin, kun sitä ei estä muu patologinen tila, mutta luotettavuus heikkenee, jos sillä yritetään vain palauttaa täyden amnesian takana olevia muistikuvia tai todistamaan asiaa, josta todistajalla itsellään on ristiriitaisia käsityksiä.” Tästä esimerkkinä voidaan pitää oikeustapausta, jossa naista syytettiin puolisonsa taposta.⁵⁰ Nainen oli riidan yhteydessä ampunut aviomiästään, mutta ei muistanut mitään ampumahetkestä. Hypnoosissa nainen muisti kädessään olleen aseensa launeen vahingossa aviomiehen lyödessä häntä käteen. Oikeudessa todistajana kuultiin aseisiin erikoistunutta asiantuntijaa, joka todisti, että aseensa laukeaminen vahingossa em. tavalla oli mahdollista. Oikeus kuitenkin hylkäsi hypnoosilla saadun todisteen ja tuomitsi naisen taposta. Korkein oikeus sen sijaan kumosi alemman oikeuden antaman tuomion vedoten siihen, että hypnoosilla saatua todistusaineistoa ei tässä tapauksessa voinut hylätä vain siksi, että se oli saatu hypnoosilla.

Hypnoterapia todisteena

Edellä mainittuja arviointikriteerejä ja Ornen sääntöjä on helppo soveltaa oikeudessa silloin, jos hypnoosilla saatu aines on tuotettu osana esitutkintaa

ja sen tavoitteita varten Ornen sääntöjen mukaisesti. Ongelmallisempia ovat tilanteet, joissa todistusaineistona esitetään osana psykoterapiaa toteutussa hypnoosissa (ts. hypnoterapiassa) esiin nousseita muistikuvia. Psykoterapiassa harvemmin lähdetään ennakoasetelmasta, että ollaan etsimässä todisteita rikoksesta vaan tavoitteet liittyvät asiakkaan psyykkisen voimien parantamiseen. Tässä kontekstissa on epätodennäköistä tai jopa mahdotonta saada asetelma vastaamaan edellä esitettyjä oikeudellisia validiteettikriteereitä. Kliinistä hypnoosia tekevien on kuitenkin hyvä olla tietoisia siitä, että mikäli hypnoosissa nousisi esiin materiaalia, joka voisi johtaa oikeustoimiin, voidaan tällainen todistusaineisto kuitenkin helposti hylätä oikeudessa, jos se ei täytä edellä esitettyjä Ornen sääntöjä ja kokonaisuarkinnon kriteereitä.⁵¹

Selkeää käsitystä ei ole siitä, kuinka suuressa määrin terapiassa esiin nousseita muistikuvia päätyy osaksi oikeusprosessia tai hyväksytään siellä todistusaineistona. Laajimmin dokumentaatiota löytyy traumaterapiassa esiin nousseista muistoista lapsuuden seksuaalisesta hyväksikäytöstä, mutta näiden muistikuvien arvo näyttönä oikeudessa on ollut hyvin kiistanalaista.⁵² Eräässä oikeustapauksessa hypnoterapiassa käynyt henkilö alkoi muistaa kuukausia terapian päättymisen jälkeen, että olisi tullut lapsena tätinsä seksuaalisesti hyväksikäyttämäksi.⁵³ Itse terapiassa henkilö ei ollut muistanut mitään tällaista, mutta terapian jälkeen muistamiensa asioiden pohjalta hän nosti syytteet tätiään vastaan. Näyttöä ei todettu riittäväksi. Yleisesti ottaen hypnoosin käyttö traumakokemusten muistamiseen psykoterapiassa sisältää huomattavan valemuistojen syntymisen riskin. Samalla on riski, että ihminen alkaa yhä enemmän uskoa näitä vääriä muistoja tosiksi (’false memory confidence’). Oikeudellisesta näkökulmasta usein ainoaksi todis-

⁴⁸ Paterline 2016.

⁴⁹ *State vs. Hurd* 1981.

⁵⁰ *Rock vs. Arkansas*, 483 U.S. 44 (1987).

⁵¹ *Martin* 2003 s. 570–591.

⁵² *McNally* 2018.

⁵³ *Borawick vs. Shay*, 842 F. Supp. 1501 (D. Conn. 1994).

teeksi näissä tilanteissa jäävät potilaan kertomat asiat terapiassa, minkä tueksi ei ole mitään muuta todistusaineistoa.⁵⁴ Lisäksi terapiakontekstissa ovat kontrolloimattomina mukana tekijät, joita hypnoosin oikeudellisessa käytössä Ornen sääntöjen mukaisesti tulisi kontrolloida.⁵⁵ Traumamuistot liittyen erityisesti seksuaaliseen hyväksikäyttöön nousivat voimakkaasti julkiseen keskusteluun 80- ja 90-luvulla, mitä aikakautta alettiin jälkikäteen nimittää ”muistisodiksi” (”memory wars”). Tämän jälkeen psykoterapeuttien ohjeistaminen traumamuistojen käsittelyn ja arvioinnin suhteen on kehittynyt paljon.⁵⁶ Omassa psykoterapeutin työssäni olen kahdesti käynyt rikoksen (raiskaus) uhrin kanssa läpi rikostapahtumia hypnoosin avulla, jolloin uhrin ovat pystyneet muistamaan asioita, joita he eivät olleet aiemmin muistaneet. En ole tietoinen, että he olisivat terapian jälkeen päätyneet kuitenkaan esimerkiksi rikosilmoituksen tekemiseen.

Terapeuttisen hypnoosin voidaan ajatella palvelevan oikeuskäytäntöä paremmin muissa kysymyksissä kuin validien lausuntojen saamisessa. Esimerkiksi hypnoosin käyttö oikeudenkäynnissä esiintymiseen ja todistamiseen liittyvien pelkojen, jännityksen ja stressin (myös yleinen esiintymisjännitys, paniikkihäiriö jne.) lieventämiseksi tai uhrin kohdalla tekijän kohtaamisesta aiheutuvan pelon lieventämiseksi, voisivat olla perusteltuja käyttötarkoituksia. Sekä kuulustelutilanteissa että oikeudenkäynnissä stressitaso nousee, mikä vaikuttaa kielteisesti sekä muistiin että keskittymiseen, jolloin on perusteltua käyttää hypnoosia toisaalta juuri stressin (jännityksen) vähentämiseen. Stressin lievittyminen auttaa myös keskittymään paremmin omiin muistikuviin ja viemään huomion pois ympäristötekijöistä (muut läsnäolijat ja itse sen hetkinen tilanne).

Hypnoosi parantaisi muistia siis ennen kaikkea edistämällä rentoutumista ja keskittymistä eikä niinkään vaikuttamalla muistiin suoraan, mihin taas liittyisi useita virhelähteitä, kuten edellä on esitetty. Joissakin maissa hypnoosia käytetään nimenomaan valmistautumisessa kuulemistilanteisiin.⁵⁷

Hypnoosin riskit ja rajoitukset oikeudellisessa käytössä

Hypnoosin riskit ja rajoitteet oikeudellisessa käytössä ovat moninaiset siitäkin huolimatta, että sen käytössä noudatettaisiin Ornen sääntöjä. Hypnoosin luonne itsessään on suggestiivinen, ja se on kehittynyt alun perin muihin tarpeisiin kuin oikeudessa pätevien todisteiden etsimiseen. Toisaalta on mahdollista ajatella, että hypnoosi menetelmänä ei ole sen erityisempi kuin mutkaan muistamisen edistämisen apuvälineet. Monet hypnoosin riskit ja rajoitteet oikeuspsykologiassa eivät liity niinkään hypnoosin menetelmänä vaan ovat enemmän yleisiä itse muistin toimintaan liittyviä epävarmuustekijöitä. Nämä epävarmuustekijät ovat yleistyksiä laboratorio-olosuhteissa tehdyistä tutkimuksista, joiden soveltaminen yksittäisiin oikeustapauksiin on haastavaa. Edellä kuvatut hypnoosin keskeiset riski- ja rajoitetekijät oikeudellisessa käytössä ovat seuraavat:

- hypnoosilla ei ole yhtä tieteellistä hyväksyttyä määritelmää, eikä näin ollen ole varmaa keinoa sen toteamiseksi, onko ihminen hypnoosissa vai ei, mistä seuraa, että hypnoosilla saatu näyttö on helposti hylättävissä⁵⁸
- hypnoosia voidaan näytellä⁵⁹
- hypnoosissa on altis johdattelulle ja harhaanjohtamiselle⁶⁰

⁵⁴ Paterline 2016.

⁵⁵ McNally 2018.

⁵⁶ McNally 2018.

⁵⁷ Ks. <https://www.alphahypnotics.com.au/forensic-hypnosis/>.

⁵⁸ Frye vs. United States 1923 ja Paterline 2016.

⁵⁹ Watkins 1984.

⁶⁰ Wagstaff 1984.

- hypnoosissa voi syntyä vääriä ja keksittyjä muistoja⁶¹
- muistikuvien sekoittuminen ts. on mahdotonta erotella, mikä on muistettu hypnoosissa ja mikä muutoin⁶²
- keinoa muistivääristymien ohittamiseen ei tunneta⁶³
- täyden amnesian tai päihtymystilan takaa muistojen hakeminen on epäluotettavaa⁶⁴
- hypnoosi ei ole valheenpaljastuskeino eikä keino erottaa, ovatko muistikuvat aitoja vai keksittyjä⁶⁵
- vahvistumisharha eli taipumus uskoa, että nimenomaan hypnoosissa muistetut asiat olisivat todempia kuin muut, mikä voi johtaa vääriin käsitykseen omasta syyllisyydestä tai syyttömyydestä ja vääriin tunnustuksiin⁶⁶
- harhaanjohtavat lausunnot voivat pahimmillaan riskeerata ihmisten oikeusturvan⁶⁷
- hypnoositilassa olo rikoksen tekohetkellä ei pääsääntöisesti vähennä vastuuta tai syyntakeisuutta rikoksen suhteen⁶⁸

Tärkeää on erottaa kliininen ammattikäytössä oleva hypnoosi muussa vuorovaikutuksessa tapahtuvasta suggestiivisesta (tai jopa hypnoottisesta) vaikuttamisesta. Tieteellisessä hypnoosin käytössä tarkoitusperät, tavoitteet ja kyky toteuttaa käsittely haitta- ja häiriövaikutukset minimoiden on eri tasolla kuin esimerkiksi ns. lava- tai viiheellisessä hypnoosissa. Terapiatyöskentelyssä tapahtuva traumakokemusten läpikäyminen hypnoosia apuna käyttäen on myös tarkoitusperiltään ja tavoitteiltaan erilaista kuin hypnoosin käyttö vastaavien muistikuvien mieleen palauttamiseen ja analysointiin

osana rikostutkintaa (esim. kuulustelussa). Näiden kontekstien sekoittaminen voi aiheuttaa sen, että hypnoosin validiteetti rikostutkinnan välineenä kärsii. Esimerkkinä luotettavimmasta ja hyödyllisimmästä hypnoosin oikeudellisesta käytöstä voisi olla tilanne, jossa noudetaan Ornen sääntöjä ja haetaan puolueettomalta todistajalta tarkentavaa tietoa mahdollisimman selkeästi rajattavissa olevasta seikasta (esim. auton rekisterinumero tai muu yksittäinen aistihavainto), joka osoittautuisi rikoksen selviämisen kannalta merkitykselliseksi.

Hypnoosin rikollinen ja muu väärinkäyttö

Oikeudellisessa kontekstissa mielenkiintoinen kysymys on, voidaanko hypnoosia käyttää rikokseen taivuttelussa tai voidaanko joku saada rikoksen uhriksi helpommin hypnotisoimalla hänet. Kyseessä ovat harvinaiset tilanteet, joista molemmista löytyy vain muutamia esimerkkejä kirjallisuudesta.

Jos hypnoosia voidaan käyttää manipulointikeinona rikokseen, niin voisiko tällainen tahdon vastaisesti aikaansaatu hypnoositila olla (osittaista) syyntakeettomuutta puoltava seikka? Tällaisen vaikutuksen todistaminen tai käyttäminen jopa syyntakeettomuutta alentavana seikkana lienee joka tapauksessa vaikeasti osoitettavaa ja harvinaista. Edellä on jo todettu, että tällaista tulkintaa hypnoosista syyntakeettomuuden perusteena ei pääsääntöisesti tehdä.⁶⁹ Yksittäisenä harvinaisena tapauksena voidaan mainita Tanskassa 50-luvulla tapahtuneet hypnoosimurhat.⁷⁰ Vakavasti psyykkisesti sairas henkilö tuli toistuvasti ja systemaattisesti psykopaattisen sellitoverinsa hypnotisoimaksi van-

⁶¹ Dywan et al. 1983, Smith 1983, Wagstaff 1984, Geiselman et al. 1987, Dinges et al. 1992, Wagstaff et al. 1993, Nash 1994, Steblay et al. 1994 ja Dasgupta et al. 1995.

⁶² State vs. Hurde 1981.

⁶³ Karlin 1997.

⁶⁴ McNally 2012.

⁶⁵ State vs. Pusch 1950 ja Watkins 1984.

⁶⁶ Timm 1981, Sheehan et al. 1983, Tayloe 1995 ja Kebbell et al. 1998.

⁶⁷ Reiser et al. 1989.

⁶⁸ Beahrs 1989.

⁶⁹ Beahrs 1989.

⁷⁰ P. J. Reiter: Antisocial or criminal acts and hypnosis: a case study. Yhdysvallat 1958.

kilassa ja toteutti tämän ohjaamana pankkiryöstön ampuen sen yhteydessä kaksi pankkivirkailijaa. Hypnoosituksessa toiminut tekijä määrättiin syyntakeettomana pakkohoitoon, ja hypnotisoija tuomittiin samasta teosta vankilaan. Hypnoosituksia merkittävämpi syyntakeisuutta alentava tekijä ko. tapauksessa lienee kuitenkin ollut itse hypnotisoidun vakava mielenterveyden sairaus, jota ilman hypnoosi ei mahdollisesti olisi johtanut niin dramaattisiin vaikutuksiin, vaan terve mieli olisi kyennyt helpommin vastustamaan tekoon yllytystä. Silti voidaan pohtia, missä määrin hypnoosiin verrattavissa olevaa aivopesua ja manipulointia käytetään tilanteissa, joissa uskonnollisen tai poliittisen propagandan avulla yllytetään taustoiltaan aivan tavanomaisiakin henkilöitä terroristisiin ja muihin lainvastaisiin tekoihin – siinä onnistuen. Toisaalta muissakaan hypnoosiin verrattavissa olevissa tiloissa, kuten transsi-, hurmos- yms. tiloissa olevia ei ole pääsääntöisesti katsottu syyntakeettomiksi, vaan poikkeavasta tajunnantilasta huolimatta heidän on katsottu tietävän, mitä ovat tekemässä.⁷¹ Näin ollen voidaan tehdä sama johtopäätös kuin hypnoosituksien kohdalla, eli tällaiset tilat eivät vähennä syyntakeisuutta, ellei niiden taustalta löydy muuta riittävän vakavaa psykopatologiaa (kuten psykoosisairaus).

Rikokseen ja muuhun kohteelle itselleen haitalliseen käyttäytymiseen taivutteleminen on tavallista ilmentymistä hypnoosissa; suggestiivisilla ja manipulaatiokeinoilla pyritään vaikuttamaan ihmisiin eri elämänalueilla jatkuvasti. On tärkeää muistaa, että hypnoosi on suggestiivista ja voi toimia myös manipulointikeinona, ja että hypnoosissa ihmisten alttius johdattelulle kasvaa entisestään. Näin ollen on pääteltävissä, että myös ihmisten alttius tulla hyväk-

sikäytetyksi lisääntyisi hypnoosituksissa. Joukkojen ja yksilöiden suggeroimisesta uskonnolliseen ja poliittiseen toimintaan löytyy useita esimerkkejä myös Suomen lähihistoriasta mm. Suomeen sisällytetään ja sitä edeltäneisiin levottomuuksiin osallistuneista⁷² sekä hurmosaarnaaja *Maria Åkerblomin* kannattajien tekemistä rikoksista.⁷³ Suomessa korkein oikeus antoi vuonna 2014 ennakkopäätöksenä tuomion hierojana toimineelle henkilölle, jonka todettiin hypnotisoineen / suggeroineen naisasiakkaitaan seksuaaliseen kanssakäymiseen kanssaan.⁷⁴ Hypnoosituksissa olevan raiskaamisesta on olemassa useampiakin esimerkkitapauksia.⁷⁵ Niin kutsuttujen maallikkohypnotisoijien aiheuttamista haitoista on raportoitu Suomessa myös tapaus, jossa suggestiivisen menetelmän käyttö laukaisi psykoosin aiemmin terveellä henkilöllä.⁷⁶ Hypnoosin ja aiheutetun haitan välisen yhteyden osoittaminen tavalla, joka voisi auttaa saamaan tekijät edesvastuuseen teoistaan, on kuitenkin hankalaa, ja usein uhrin kannalta pahin on jo tapahtunut.

Diskussio

Tutkimuskysymyksenäni oli, *millä tavalla ja missä tilanteissa hypnoosin oikeuspsykologinen käyttö on perusteltua ja luotettavaa*. Voidaan todeta, että hypnoosin mahdollisuudet ja asema ovat hyvin erilaiset toisaalta rikostutkinnassa esitutkintavaiheessa, kun haetaan johtolankoja ja todistusaineistoa tutkinnan etenemisen edistämiseksi (esim. muistikuva auton rekisterinumerosta, nurkan takaa kuuluneen huudon sisältö jne.) ja toisaalta oikeudessa silloin, kun arvioidaan pelkkää hypnoosissa esiin nousutta muistikuvaa näyttönä. Esitutkinnassa

⁷¹ *Beahrs* 1989.

⁷² *K. Parhi – H. Lauerma*: Joukkosuggestion vallassa. Suomen sisällissotaan ja sitä edeltäneisiin levottomuuksiin osallistuneiden oikeuspsykiatrinen arviointi osana kansallisen eheytyksen politiikkaa. Historiallinen aikakauskirja Lähde, Vol 15/2018.

⁷³ *H. Lauerma*: Usko, toivo ja huijaus. Rohkaisusta johdattelun kautta psykoterroriin. Jyväskylä 2006 s. 129–146.

⁷⁴ <https://korkeinoikeus.fi/fi/index/ennakkopaatokset/precedent/1395832009769.html>

⁷⁵ *F. J. Vingo*: Facilitation of sexual pleasure via hypnosis: A case for the court. *Contemporary Hypnosis*, 15(2)/1998 s. 118–124.

⁷⁶ *H. Lauerma – J. K. Oksanen*: Maallikkohypnoosiin liittynyt akuutti skitsofreenistyyppinen psykoosi. *Suomen lääkärilehti*, 71(19)/2016 s. 1384–1385.

hypnoosilla saadun aineiston todentamisen tulee tapahtua muilla tavoin, mikäli aineistolla halutaan olevan näyttöä myös oikeudessa. Hypnoosissa esiin nousseiden muistikuvien painoarvo ilman muuta näyttöä on siis vähäinen ja korkeintaan vain aiheutusteiden tasoa. Hypnoosi on ennen kaikkea muistamisen apuväline, ei todiste itsessään vaan keino päästä todisteiden jäljille ja tietää, mistä vastauksia ja todisteita kannattaa etsiä lisää muilla keinoin.

Jos kuitenkin pohditaan hypnoosia apuvälineenä lausuntojen saamiseen, tulisi hypnoosiin perustuvia haastattelumenetelmiä kehittää edelleen. Kognitiivinen hypnoosi, jossa suositetaan enemmän ohjatun mielikuvatyöskentelyn (*'guided imagery'*) menettelyä ilman syvään hypnoositilaan vaivuttamista, voisi olla menetelmä, joka yhdistäisi kognitiivisen haastattelun ja hypnoosiin perustuvan haastattelun parhaat puolet. Mielikuvatyöskentelyä on kehitetty edelleen useissa kognitiivisen mallin mukaisissa terapiasuuntauksissa kuten skeematerapiassa ilman hypnoottisen käsittelyn sisällyttämistä siihen.⁷⁷ Hypnoosin määrittelyminen omana erillisenä valvetilasta eroavana olotilana (tilateorian ja dissosiaatioteorian mukainen määrittely), jossa hypnoosiksi määriteltäisiin näin ollen vain syvimät hypnoositilat (transsitilat, joissa voimakkaat dissosiatiiiviset ilmiöt ovat mahdollisia), ei ole käytökelpoisin oikeudellisessa kontekstissa. Sen sijaan kevyen hypnoosin käyttö (vrt. rentoutuminen) vuorovaikutuksellisenä keinona, joka helpottaa ja edistää huomion suuntaamista tavoitteen kannalta olennaisiin asioihin muistikuvien tarkkuutta ja rikkautta edistävällä tavalla (ei-tila – teoria) vastaisi paremmin oikeudellisen käytön tarpeita. Silloin hypnoosin virhelähteet liittyvät samoihin tekijöihin kuin muissakin mieleen palauttamisen menetelmissä: muistin muuttuvaan ja kontaminoituvaan luonteeseen yleisesti ottaen sekä kohdehenkilön tarpeeseen miellyttää, mukautua, totella ja toimia odotusten mukaan. Hypnoosin ja kognitiivisen haastattelun

parhaiden puolien yhdistäminen uudelleenlaisiksi spesifiksi lausuntojen ja todisteiden saamisen haastattelutekniikaksi olisi tutkimuskysymyksenä edelleen mielenkiintoinen.

Riskejä ja rajoituksia pohdittaessa voidaan todeta, että pahimmillaan hypnoosin ammattitaidoton käyttö johtaa niin todistajien, uhrien kuin epäiltyjenkin oikeusturvan heikentymiseen. Hypnoosin väärinkäytön mahdollisuuksien tunnistamisen ja ennalta ehkäisemisen taas voisi ajatella toimivan osana ihmisten oikeusturvan vahvistamista tilanteissa, joissa suggestiivisilla keinoilla yllytetään rikokseen tai käytetään näin aikaan saatua tilaa hyväksi rikollisessa tai muutoin epämoraaalisessa tarkoituksessa. Tieto hypnoosista ja sen arkisemmista rinnakkaisilmiöistä voisi siis toimia rikoksentorjunnan ja uhriutumisen ennalta ehkäisyn keinona.

Voidaan edelleen kysyä, miksi juuri hypnoosin validiteetti tulisi kyseenalaistaa, kun ihmisen muisti on joka tapauksessa luonteeltaan muokkautuva ja altis jatkuvasti monille sisäisille ja ulkoisille vaikutteille ilman hypnoosikäsittelyäkin. Kaikkien muistikuvien validiteettia mieleen palautuksen keinosta riippumatta on joka tapauksessa tarkasteltava validiteetin osalta yhtä tarkasti. Jos hypnoosi mielletään edellä todetun mukaisesti yhtenä muistamisen edistämisen keinona kuten muutkin rentoutus-, mielikuva- ja kontekstiin palauttamisen tekniikat, niin kaikkia näitä koskevat samat riskit ja rajoitteet oikeuspsykologisesti kuin muistin yleiseen toimintaan liittyvät huomioitavat epävarmuustekijät. Lisäksi on muistettava, että spontaani hypnoosiin meno voi olla mahdollista pelkästään rentoutuessa, muista suggestiivisista elementeistä ympäristössä johtuen tai traumakokemuksen aktivoituessa ikään kuin takaumana (mielen dissosiatiiivinen luonne suggestiivisen luonteen lisäksi).

Ihminen elää keskellä moninaisten suggestioiden kyllästävästä sosiaalista todellisuutta. Suggestiot vaikuttavat meihin jatkuvasti, ja maallikon käsitys kyvyistään vastustaa tällaista vaikutusta voi olla

⁷⁷ Arntz 2012.

liiankin optimistinen; kysymys ihmisen itsemääräytyvyyden ja pisimmälle vietyä jopa syyntakeisuuden asteesta on monisyinen. Uhritutkimus on pyrkinyt selvittämään sitä, miksi toiset ihmiset tulevat todennäköisemmin rikoksen uhreiksi kuin toiset⁷⁸, ja mitattavissa oleva hypnoosiherkkyyskin on hyvin yksilöllinen ominaisuus⁷⁹. Arkisimmalla tasolla mainokset tai uutisointi voivat saada meitä tekemään taloudellisesti epäedullisia kauppoja tai äänestämään ”hyvältä tuntuva” vaihtoehto. Vakavammalla tasolla ääriuskovaisen maailmankuvan

omaksuminen, terrorismi tai joukkoitsemurhat voivat tuhota kokonaisia elämiä.

Artikkeli on kirjoitettu lopputyönä Åbo Akademin koordinoimaan (2017–2019) oikeuspsykologian koulutukseen, joka on ensimmäinen Suomessa järjestetty oikeuspsykologian erikoistumiskoulutus. Katso: <https://www.abo.fi/rattopsykologi/>.

Pia Puolakka

⁷⁸ Ks. S. Walklate (toim.): Handbook of Victims and Victimology. Yhdysvallat 2007.

⁷⁹ Ks. E. R. Hilgard: Hypnotic susceptibility. Yhdysvallat 1965.